

## RECENZIJOS

**Rainer Eckert**, *Studien zur historischen Phraseologie der slawischen Sprachen (unter Berücksichtigung des Baltischen)*, – Slavistische Beiträge, Bd. 281, München: Otto Sagner, 1991, 262 S.

Jau daugiau kaip ketvirtį amžiaus R. Eckertas domisi slavų kalbų istorine frazeologija ir intensyviai ją studijuoja, kartu lygindamas su baltų kalbų frazeologija (žr. R. Eckert, *Minimale Textfragmente im Slavischen und ihre Entsprechungen im Baltischen*, – Baltistica IV, 1968, 79–91). Ši knyga yra tų studijų tęsinys ir, reikia pasakyti, labai svarus tęsinys.

Autorius knygos įvade aprašo, kodėl frazeologijos diachroninis tyrinėjimas yra būtinas, kokie jo ypatumai, koks yra istorinis frazeologijos objektas, šaltiniai, tyrinėjimo metodai.

Pradžioje pateikiama kondensuota rusų ir kitų slavų kalbų frazeologijos tyrinėjimų apžvalga ir jų vertinimas. Nurodoma, jog nuo gana išplėtoto synchroninio frazeologijos tyrinėjimo laikas pereiti į istorinį jos tyrinėjimą, kurio lygis šiuo metu yra dar labai kuklus. Paruošiamieji darbai šioje srityje tik pradėti, todėl sprendimai tegali būti hipotetiniai. Be istorinio tyrinėjimo bet kurios lingvistikos srities teorija bus neišsami ir netobula. Tik istorinis frazeologijos nagrinėjimas gali išaiškinti jos formavimąsi, etimologiją. Frazeologinių vienetų istorinis tyrimas atveria naujų šaltinių kalbos istorijai. Pagaliau toks tyrimas padeda rutulioti naują požiūrį į dvasinę ir materialinę kultūrą tų tautų, kurių kalbos yra tiriamos.

Istorinės frazeologijos tyrinėjimą reikia pradėti nelaukiant, kol bus surinkti istoriniai, tarminiai, tautosakiniai frazeologijos duomenys.

Įvairių laikotarpių medžiagos tyrimui turima nevienodai. Juo senesni laikai, tuo medžiagos mažiau. Todėl būtina naudotis istoriniu lyginamuoju kalbų tyrinėjimo metodu, tarmių, tautosakos kartotekomis. Autorius sakosi pasinaudojęs Lietuvių kalbos ir literatūros instituto žodynų ir tautosakos skyrių kartotekomis, kur rado daug vertingos me-

džiagos, padėjusios diachroniškai aiškinti konkrečių slavų ir baltų kalbų frazemų kilmę.

Pagrindinę knygos dalį sudaro 12 skyrelių, kur aptariami pavieniai junginiai su visomis jų reikšmėmis ir paplitimu įvairiose slavų kalbose ir jų tarmėse, užfiksuotu tiek senuosiuose, tiek dabartiniuose žodynuose ir įvairiuose rinkiniuose. Pirmi trys skyreliai panaudoja taip pat ir lietuvių bei latvių kalbų frazeologinę medžiagą. Tai 1) Senosios slavų kalbos tarmių *\*dbrati kozьbъ* ir jo atitikimuo rytų baltų kalbose; 2) Rytų slavų *čerezъ рьнь kolodu* ir jo atitikmenys rytų baltų kalbose; 3) Slavų ir baltų frazemos ir frazeotekstemos su komponentu *velnias*. Dar kiti du skyreliai iš baltų kalbų operuoja tik lietuvių kalbos duomenimis: 5) Gudų tarmės *rvac' rėdz'ku*: lietuvių *rąuti ridiką*; 6) Gudų tarmės *sejac' rėpu*: lietuvių *sėti rópes*.

Įdomiausias ir plačiausias iš jų yra trečias skyrelis. Jis apima daugelį žodžių junginiais ar sakiniais nusakomų frazeologizmų, jų variantų, turinčių savo istoriją. Gaila, kad autorius nepasinaudojo visa galima rasti medžiaga apie velnią. Štai J. Lebedžio parengta „Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.“ (Vilnius, 1956) pateikia daug J. Brodovskio rankraštiniame žodyne esančių junginių su *velniu* (ar jo atitikmenimis) (pvz.: *Kad tave velns nuneštų į padanges; kad tave velns pagriebtų*, 397). Autorius nepasinaudojo ir LKŽ kartotekos žodžio *velnias* labai gausia medžiaga. Bet kadangi *velnias* tiek slavų, tiek rytų baltų kalbose turi daug eufemizmų, skyrelis vis tiek apima daug medžiagos.

Šiame skyrelyje nagrinėjamos penkios junginių su žodžiu *velnias* ar jo pakaitalais reikšmės: 1) nežinia, niekas nežino (*velnias žino*); 2) labai daug (*gyvas velnias*). Pažymėtina, kad reikšme „labai daug“ frazeologinių junginių su žodžiu *velnias* LKŽ kartotekoje buvo galima rasti ypač daug: *be velnio, iš velnio, patį velnią, per velnią, pò velnio, po velnių, velnias (velniai) žino kiek*. 3) nieko (*nè velnio*); 4) keikimą reiškiantys junginiai iš veiksmožodžio ir daiktavardžio (*velnius krauti*); 5) veiksmožodžio *rauti* ir *velnias* ar jo pakaitalų junginiai.

Iškeldamas atskirą keikimo reikšmę autorius neatkreipia dėmesio į tai, kad ir greta visų kitų čia nagrinėjamų reikšmių ryškėja keikiamasis fonas. Greta pagrindinės autoriaus nurodomosios reikšmės sakinyje paprastai išryškėja sakančiojo požiūris į aptariamąją situaciją: nusivylimas, piktinimasis, nepasitenkinimas, stebėjimasis ir pan. Štai imkime pavyzdį: *Velniai žino, ko čia mes tupime* (103). Junginiu *velniai žino*, reiškiančio „nežinia“, kartu vaizdingai pasakomas tam tikras nepasitenkinimas nurodytą padėtimi. Juk tai ir yra motyvas, kodėl saktantysis pavartojo tokį junginį, vietoj to, kad pasakytų paprastai: *nežinia, ko čia mes tupime*. Kitas pavyzdys: *Gyvas kelmas čia tų akmenų* (106). Sakantysis ir čia reiškia piktinimąsi daugybe akmenų. Vokiškas vertimas (Unmasse) tepabrėžia tik patį (akmenų) daugumą, bet neišryškina to piktinimosi.

Ypač daug dėmesio autorius skyrė penktajai frazamai. 113 psl. pateikiama grupė frazemų variantų, turinčių bendrą žodį *rauna*: *balà (bīesas, devynī šūnes, dievai, gālas, giltinē, juōkas, kēlmas, māras, vēlnias) rāuna kq nors*, o 117 psl. – atitinkamos latvių kalbos frazemos: *jupis (jods, kocīņš, koks, piķis, velns, vilks) rauj kādu*. Pirmiausia reikia pasakyti, kas *kq nors* ir *kādu*, būdami pabraukti, turėtų būti traktuojami kaip tų frazemų sudėtinė dalis. Bet iš tikrųjų jie į frazemų sudėtį neįeina, o rodo tik jų valentingumą. Leksikografiškai tai parodoma rašant tokius žodelius kitu šriftu. Visi pavyzdžiai, paimti iš LKŽ XI t., tiesą sakant, čia interpretuojami tuo požiūriu teisingai: papildiniai juose nepabraukiami, t.y. nelaikomi frazemų sudėtine dalimi. Tik autorius vienus jų nurodo paėmęs iš LKŽ (Bus gerai, *bala pono neraus*; Ar kas yra kada matęs, kad *bīesas* savo vaiką *rautu!*). O kitus sakosi radęs LLI FK, t.y. Lietuvių literatūros [ir tautosakos] instituto Tautosakos kartotekoje (sutrumpinimų sąrašė žymima ILL KF) (Kad ji (= jį) *devyni šunes rautų* ir pasigavę visus kutus *nrautu*; Kur tu karies, kur tavi (= tave) dabar *galas rauna?* Perdaug dvasų (= drąsų) *giltinē rauna*; Tegu jis (= Tegu jį) *juokas rauna!*).

Šių frazemų reikšmės autorius aiškina maždaug vienodai: visais atvejais *velnias* atimą gyvybę. Matyt, jį bus suklaidinęs nevisai vykęs LKŽ pateiktas tų junginių reikšmės aiškinimas: „apie pražuvimą, išnykimą, galą“ (Latvių literatūrinės kalbos žodyne frazema *Rauj velns* (62 t., 556 p.) verčiama preciziškiau: *izsaucas neapmierinātībā, sašutumā*). Bet frazemos *galas rauna* reikšmės paaiškinimas

(„apie nerimstantį“) tik rodo, jog taip raminamas išdykėlis, o autorius cituoto sakinio frazemą vis tiek verčia „wohin treibt ... der Tod“ (114). Iš tikrųjų visais šiais junginiais su veiksmazodžiu *rauti* ppr. reikšiamas įvairaus laipsnio nepasitenkinimas, pasipiktinimas, kartais koks nors blogo linkėjimas, noras atsikratyti kokių nemalonumų ir pan. Todėl ir tiesioginis papildinys prie tų frazemų gali būti ir neįvykas daiktas, kurio mirtis neįmanoma. Pvz.: Tegu juos *dievai rauja*, tuos mokesčius ir policininkus! (114); *Parovė giltinē kirvį*, tegul rauna ir kotą (116). O kartu visos šios frazemos yra keikimai. Tai patvirtina sakinių gale rašomi šauktukai arba kreipimaisi, pvz.: Kad tavi *velnias parautų* už tokį apgavimą! (117).

Nagrinėdamas atskiras frazemas autorius iš slavų kalbų pateikia ne tik bendrinės kalbos duomenis, bet taip pat tarminių ir senųjų raštų žodynų duomenų. Baltų kalbų, žinoma, nėra tiek daug rinkinių, kur būtų matyti tiek tarminė, tiek istorinė medžiaga. Kai dėl lietuvių kalbos, tai iš dalies būtų galėjęs atstoti LKŽ, kuriame kaip tik pateikiama surinkti duomenys iš rašytinių šaltinių, rankraščių, tarmių. Pvz., galima buvo nurodyti, kad *bluką vilkti* (92) žinomas tik žemaičių tarmėje (*blukas* – vedinys iš vokiečių kalbos Block), *kelmas* (95) velnio reikšme vartojamas taip pat žemaičių tarmėje ir tai atsispindi LKŽ, kuriuo autorius remiasi.

O jeigu ir pateikia tarminį variantą (pvz., *Gērtā vēlns nerāus* (116)), nepaaiškina, kokios jis tarmės (šiuo atveju – žemaičių), arba tik nurodo vietovę, iš kurios sakinyš užrašytas, pvz.: *Rauna kai velnias miską* (= mišką) (iš Švenčionių apylinkės, 130); *Kas su tokiu ridīku sugyvens* (apie Dusetas, 149).

Knygoje kai kurių iliustracijų vertimai nėra tikslūs. Štai kelctas pavyzdžių iš pirmojo skyrelio: *Tiek prisigērē*, kad pradėjo ožius lupti – *Kaum hatte er etwas getrunken* (vom Alkohol), da fing er an zu kotzen (60). *Tiek prisigērē* – tai ne truputį išgērē.

*Kitam besisupant* apsisuko galva, širdis supyko, išbėgęs už kertės ožius rėkina. – *Indem sie die anderen schaukelten*, drehte sich bei ihnen der Kopf, das Herz stach, *aus der Ecke* herauslaufend kotzten sie (60). Lietuviškas tekstas vertime labai pakeistas: vienaskaita pavirto į daugiskaitą, galva apsisuko ne besisupančiam, bet kitus supantiems, išbėgo ne už kertės, bet iš kertės.

...suvalgė kelius *lašiniuočius* ir neria ožius. – ...kaum hatte er einige kleine *Speckstuckchen* geges-

Tai drėskiau ožius, į tvorą *įsikabinęs*. – Ich kōtze, über den Gartenzaun *mich beugend (hängend)* (61). Į tvorą *įsikabinęs*, tai ne per tvorą persilenkęs.

Autorius tiesiogiai sugretina rusų tarminę (iš Sibiro) frazemą *čertėj davát'* su lietuvių *velnių gauti* (112). Geriau būtų buvę sugretinti su visai tokiu pat junginiu *velnių duoti*, kurį galėjo rasti LKŽ II tome prie žodžio *duoti*.

Knygos gale pateikiamos plačios išvados, išplaukiančios iš kiekvieno skyrelio. Štai kalbėdamas apie trečiąjį skyrelį autorius labai įtaigiai parodo, kaip daugelis frazemų yra glaudžiai susiję su senovės mitologiniais vaizdiniais ir kaip krikščionybė keitė pagoniškų dievybių interpretavimą.

Knygą baigia autorius kukliai vertindamas savo tyrinėjimų rezultatus ir vildamasis, kad istorinis frazeologijos tyrinėjimas plėsis. Nėra abejonės, kad ir pats autorius toliau vaisingai dirbs šioje srityje, kur dirvonai platūs, o jų purentojų maža.

*Jonas Paulauskas*

**Antanas Pakerys, Akcentologija, I: Daiktavardis ir būdvardis, Kaunas: Šviesa, 1994, 423 p.**

Aptariamoji knyga yra Antano Pakerio, žinomo lietuvių fonetikos ir akcentologijos specialisto, monografijos pirmasis tomas. Čia pateikta gausi ir statistiškai apdorota bendrinės kalbos daiktavardžių (p. 8-306) ir būdvardžių (p. 307-400) kirčiavimo medžiaga, ypač kreipiant dėmesį į akcentinių normų kodifikacijos pokyčius, žodžių ir jų formų kirčiavimo įvairumą tar-mėse, taip pat į šnekamosios kalbos kirčiavimo polinkius (apie pastaruosius sprendžiama iš Vilniaus pedagoginio universiteto studentų lituanistų apklausos duomenų). Darbo pagrindu imamas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ trečias leidimas (Vilnius, 1993). Analizuojami tik savieji žodžiai, skoliniai, išskyrus tuos, kurių nėra „Tarptautinių žodžių žodyne“ (Vilnius, 1985), neįtraukti<sup>1</sup>. Knygoje, be trumpos pratarmės (p. 5-7), dar yra išsami bibliografija (p. 401-413), lingvistinių sutrumpinimų sąrašas (p. 413) ir žodžių darybos afiksų (taip pat pradmenų bei baigmenų) rodyklė (p. 414-423).

<sup>1</sup> Autorius jų kirčiavimą aptaria atskiroje monografijoje, žr. A. P a k e r y s, Tarptautinių žodžių kirčiavimas, Kaunas, 1991.

Darbe laikomasi darybinio medžiagos klasifikacijos principo. Pirmiausia aptariami pirminiai, arba paprastieji, žodžiai (p. 8-41, 307-312)<sup>2</sup>, po to - gausūs priesagų vediniai (p. 41-204, 313-362), galūnių vediniai (p. 205-247, 363-373), priešdėlių vediniai (p. 247-262, 373-379), dūriniai (p. 262-303, 379-389). Skyrium glaustai apžvelgiamas sudaiktavardėjusių žodžių (p. 303-306), subūdvardėjusių dalyvių (p. 390-395) ir įvairių būdvardžio formų (p. 395-400) kirčiavimas. Darybinio kriterijumi suskaidytų skyrių viduje medžiaga grupuojama į poskyrius pagal kirčiuotes. Poskyriuose vardažodžiai nagrinėjami atsižvelgiant į pavyzdžių su konkrečia galūne (pirminiai žodžiai) arba su atskiru darybos afiksu (dariniai) gausumą ir dažnumą (plačiau žr. knygos pratarmėje, p. 6).

Pakerys pirmą kartą lietuvių kalbotyros istorijoje pateikė išsamų akademinį vardažodžio - didžiausio bendrinės kalbos posistemio - kirčiavimo vaizdą. Nors jau nuo Ferdinando de Saussure'o laikų buvo žinoma, kad lietuvių kalbos žodžių kirčio vieta yra glaudžiai susijusi su jų darybine ir morfemine sandara, o Paulas Garde'as septintajame dešimtmetyje ištobulino teorinius morfologinės akcentologijos pagrindus<sup>3</sup>, sinchroninė lietuvių akcentologija maždaug iki devintojo dešimtmečio gerokai atsiliko nuo žodžių darybos ir morfologijos tyrimų<sup>4</sup>. Net ir po to, kai Aleksas Girdenis, remdamasis morfemų akcentinėmis savybėmis, 1985 m. pateikė bendrinės kalbos kirčiavimo sistemos aprašymo modelį<sup>5</sup>, akademinuose veikaluose atskirų kalbos dalių kirčiavimo ypatumai aptarti, deja, tik paviršutiniškai juos siejant su žodžių daryba ir morfemine sandara<sup>6</sup>. Todėl apie kirčiavimo tipų distribuciją įvairios darybos vardažodžių posistemiuose, apie darinių ir

<sup>2</sup> Skliaustuose pirmieji skaičiai nurodo puslapius, skirtus daiktavardžių, antrieji - būdvardžių analizei.

<sup>3</sup> Plačiau apie tai ir lit. žr.: B. S t u n d ž i a, Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema, Vilnius, 1995, 2-3.

<sup>4</sup> Plg., pavyzdžiui, kirčiavimui skirtas vietas ir daiktavardžių darybos aprašymą akademinėje lietuvių kalbos gramatikoje (LKG I).

<sup>5</sup> A. Гирденис, Акцентуация, – Грамматика литовского языка, Вильнюс, 1985, 61–68; to paties aut., Kirčiavimas, – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1994, 49–53.

<sup>6</sup> Žr. tas pačias akademinės gramatikos (5 išn.), kuriose paskelbtas minėtas Girdenio tyrimas.